

'68 KOT HKRATNA KRIZA EVROPSKEGA ZAHODA IN VZHODA

Primož Krašovec

Članek izhaja iz raziskave Oblikovanje, razvoj in raba pojma Evrope v slovenskih časopisih v drugi polovici 20. stoletja, ki poteka na Pedagoškem inštitutu od februarja 2008. V teku raziskave, ki temelji na kritični analizi diskurza časopisnega poročanja,¹ se je leto '68 pokazalo kot posebej pomembna in prelomna letnica. '68 označuje sredino med jugoslovansko prekinitvijo s sovjetskim modelom socializma leta '48 in njegovim propadom '89, in če je bil leta '48 Titov ne Stalinu še drzna poteza, s katero je Jugoslavija tvegala mednarodno izolacijo in marginalizacijo (preveč socialistična za Zahod, preveč zahodna za Vzhod Evrope), je bila leta '68 – v času največjih uporov tako proti kapitalizmu v zahodni kot proti državnemu socializmu v vzhodni Evropi – jugoslovanska pot v socializem, ki je (vsaj deklarativno) temeljila na socialistični demokraciji in delavskem samoupravljanju, dejanska alternativa težavam in socialnim nemirom, s katerimi sta se srečevala tako zahodni kot vzhodni blok. Bila je alternativa² tako nasilju pariške policije in aroganci gaullističnega režima kot nasilju intervencijskih čet varšavskega pakta in birokratskemu avtizmu sovjetskega režima v prelomni zgodovinski situaciji – ko se je zaradi padanja stopnje profita končala zlata doba kapitalistične (keynesianske) socialne države in začela socialna agonija, ki je v Evropi trajala do poraza delavskega gibanja in vzpona thatcherizma v začetku osemdesetih, obenem pa se je začel krhati tudi državni socializem sovjetskega tipa, ki pa je zdržal nekaj let več kot zahodna socialna država (Hobsbawm, 2004; Harvey, 2009).

V nadaljevanju nas bo zanimalo, kako je bil zamišljen ta alternativni, demokratični socializem in iz kakšnega koncepta Evrope je izhajal. Razmišljanje bo potekalo ob dveh primerih, ko sta režima na vstaje in iskanje poti v demokratični socializem odgovorila z nasiljem, v Parizu maja in v Pragi avgusta '68. Na koncu se demokratični socializem kot alternativa v Evropi ni uveljavil, zlom tako socialnega kapitalizma kot državnega socializma je nadomestil neoliberalni model – a morda lahko za nas danes, v

času zatona neoliberalnega modela, ko lahko le-ta svojo vladavino ohranja le s čedalje bolj odkritim nasiljem, poskusi iskanja demokratičnega socializma izpred štiridesetih let predstavljajo naš informbiro, prve negotove, še v besede in podobe preteklosti zazrte korake proti alternativni današnjemu neoliberalnemu barbarstvu.

Kriza evropske civilizacije med študentskim uporom in generalno stavko (Evropa v poročanju Dela in Dnevnika o razrednih bojih v Parizu maja 1968)

Kaj hoče današnja mladina?

Poročanje o študentskem uporu v Parizu se v Dnevniku začne 4., v Delu pa 5. maja 1968. Dnevnik začne s poročilom o demonstracijah v Latinski četrti, Delo pa s poročilom o zaprtju Sorbonne. Medtem ko je poročilo Dnevnika precej skopo in navede le nekaj najosnovnejš dejstev, Delo že v prvem poročilu precizira osnovne tematike in akterje, ki prevladujejo tudi v naslednjih nekaj dneh poročanja. Glavna akterja v Delovem poročilu sta študenti in policija, celotno dogajanje pa je, vsaj na začetku poročanja, strukturirano okrog te opozicije. V članku se kar trikrat ponovi sintagma »srdit spopad«, študentske akcije so označene kot »nemiri«, ravnanje policije pa kot »surovo«. Poudarjeno je, da hočejo s policijskim nasiljem »oblasti onemogočiti delovanje levo usmerjene študentske mladine« (Delo, 5. 5. 1968: 1). To je prvi, zadržan in previden, poskus artikulacije politične in socialne problematike.

Vse do 20. maja se poročanje v Delu osredotoča na opozicijo med dvema glavnima družbenima akterjema, študenti in policijo, in na temo nasilja (spopadov, bojev, aretacij, smrti) – še posebej je ta način način poročanja prevladujoč do 14. maja, do začetka splošne stavke v Franciji. Podobno je v Dnevniku, le da so tu v ospredju še nekateri simboli, ki označujejo revolucionarnost študentov (barikade) in je policijsko nasilje še bolj eksplicitno obsojeno (s pridevniki, kot je »brutalnost«). Delo je namreč nekoliko bolj zadržano in se v obsodbi policijskega nasilja bolj zanaša na empirične podatke, na številke in dejstveni tip poročanja. Dnevnik v nekaj člankih med 9. in 15. majem poda refleksijo študentskega upora in policijskega nasilja, potem pa 20. maja, nekaj dni kasneje kot v Delu, v ospredje pride splošna stavka ter delavsko-socialna problematika. Ker v Delu ni posebej izražene refleksije študentskih uporov in prevladuje zadržano, dejstveno poročanje in posredno obsojanje policijskega nasilja (z uvajanjem akterjev, kot so »ogorčena javnost«, »kritičen francoski tisk«

ipd.) brez jasno in neposredno opredeljenih političnih stališč ali podpore, se bomo pri analizi političnih pogledov jugoslovanskih časopisov na študentski upor v Parizu maja '68 opirali na omenjenih nekaj komentarjev iz Dnevnika.

Osnovno vprašanje je »Kaj hoče mlada generacija?« – glede na to, da so »cilji, za katere so se nekdam borili na barikadah in umirali, večinoma že uresničeni« in da je »standard višji, kot so ga imele prejšnje generacije« (Dnevnik, 9. 5. 1968: 7). Poudarek je torej na vrednotah materialnega standarda, blagostanja in socialnih pravic, zato se zdi študentski upor, vsaj na prvi pogled, nerazumljiv. To je tudi razlog za pozno refleksijo, saj s postrevolucionarne socialistične perspektive, kjer je (v Jugoslaviji kot delu polperiferije svetovnega kapitalističnega sistema – Arrighi, 1985) boj potekal predvsem za nacionalno osvoboditev, državno suverenost ter socialne pravice kot pogoje za postopni družbeni napredek in razvoj. Prvi poskus refleksije v Dnevniku ostane pri vprašanju zakaj revolucionarne metode, kot je poulični boj, če so revolucionarni cilji, vsaj kot jih razume jugoslovanski tisk tistega časa, že uresničeni? Šele v zadnjem stavku komentator tvega odgovor: »Mladina je objekt te družbe, ne pa subjekt, ki soodloča,« torej je problematika zastavljena kot vprašanje demokratične participacije. Naslednji komentar, 12. 5., se ukvarja s študentskimi protesti v Italiji. Tu je politična vsebina študentskih bojev že nekoliko natančneje artikulirana – po skromnih začetnih zahtevah po reformah sistema štipendij ali po prenovi študentskih domov prihajata vse bolj v ospredje zavračanje skorumpirane in samozadostne predstavniške demokracije in iskanje novih form demokratične politike. Tretji poskus refleksije, 15. 5., prepozna novost in invencijo politike študentskih uporov, ki se ne ozira več na stare politične forme in kategorije ter poudarja globalni značaj študentskega gibanja, povezan z naraščanjem števila študentov po svetu in z njihovo vse bolj vidno družbeno vlogo. Obenem pa poda pokrovi- teljsko kritiko politične artikuliranosti uporniških študentov: »Protest mlade generacije gre iz srca in iz globin duše. Ta protest še ni kanaliziran, nima svojega programa, niti svojega imena« (Dnevnik, 15. 5. 1968: 7) – tu bi lahko ugovarjali, da je težava prej v tem, da je novost »programa« uporniških študentov nevidna s perspektive klasičnih socialističnih političnih idej in programov –, a poudari novost, prelomnost tega »pojava«. Dnevnik tako eksplicira in celo reflektira svojo zagato pri obravnavanju študentskih protestov – prepozna jih kot nekaj radikalno novega, a ni pripravljen svojega političnega konceptualnega aparata prilagoditi tej novosti ter lahko tako le prepozna, da se politike teh protestov ne da zgrabiti z obstoječimi političnimi koncepti. Zato se zadovolji z moralno refleksijo kot substitutom za politično.

Delo ne gre tako daleč in, vse do zadnjega dne maja '68, ostane pri strogo dejstvenem tipu poročanja, ki omenjene zagate sploh ne eksplicira. Tako se poročanje Dela vrti izključno okrog empiričnega povzemanja bojev med študenti in policijo, kar je pospremljeno z velikimi fotografijami policijskega nasilja (ena izmed njih je opremljena z napisom »divjaštvo pariške policije« - Delo, 12. 5. 1968: 1). Edina politična gesta Dela je obsojanje policijskega nasilja, medtem ko se eksplicitne in reflektirane politične opredelitve do dogajanja vzdrži. Tako so članki v Delu v prvi polovici maja precej kratki (a podatkovno bogati); poročanje o študentskih protestih tudi prostorsko ne dominira. Poročila in vesti o njih so sicer vedno na prvi strani, a v prvi polovici maja ne vsak dan (le kadar se poroča o večjih izbruhih nasilja in pouličnih spopadih, drugače niso *newsworthy*) in ne kot glavna novica dneva (to mesto si delijo s poročili o poteku vietnamske vojne in mirovnih pogajanjih med ZDA in Vietnamom, ki istočasno potekajo v Parizu). Gre torej za solidarnost s pariškimi študenti *proti* policijskemu nasilju, ki je predstavljeno kot absolutno nesprejemljivo, in ne za solidarnost z njihovimi političnimi cilji in metodami (ki so Delu, tako kot Dnevniku, precej skrivnostni), oziroma za kritiko policijske represije svobodnega političnega delovanja kot antidemokratske, medtem ko demokratični eksperimenti in inovacije uporniških študentov niso posebej tematizirani. Tako v Delu kot v Dnevniku denimo ni citatov iz govorov študentskih voditeljev ali izvečkov iz programskih tekstov uporniških študentov, kar je drugače ustaljena praksa pri poročanju o prelomnih političnih dogodkih (to je posebej očitno na primeru časopisnega poročanja o okupaciji Češkoslovaške, ki vsebuje ogromno izvečkov Tita, Dubčka in drugih pomembnih politikov ter deklaracij, izjav in drugih političnih tekstov). Daniel Cohn-Bendit in Rudi Dutschke se pojavita le kot pasivna akterja, kot žrtvi političnega preganjanja in diskreditacije ali prepovedi vstopa v Francijo.

Obenem pa je policijsko nasilje edino, kar so jugoslovanski časopisi, vsaj v tej prvi fazi dogajanja, v fazi študentskega upora, v francoski oziroma zahodni družbi pripravljene kritizirati; kot piše v zgoraj omenjenem komentarju, je visok standard že dosežen, torej vsebina študentskega upora ostaja uganka. To pomeni tiho pristajanje tudi na kapitalizem, če ta le vsebuje demokratsko ureditev, visok standard in socialne pravice – predmet kritike je le nedemokratičen »eksces« te ureditve, policijsko nasilje nad svobodo izražanja in svobodo političnega delovanja. Kot bomo pokazali kasneje, v analizi poročanja jugoslovanskih časopisov o okupaciji Češkoslovaške, gre za povojno evropsko ureditev, ki temelji na skupnem antifašističnem boju ter miru, ki ga je nasledil. V tej zgodovinski situaciji, ko so glavna grožnja povojnemu evropskemu miru imperialistične težnje Sovjetske zveze, je vrednota

demokracije pri pisanju o evropskih zadevah pomembnejša od vrednote socializma (v pomenu ekonomske ureditve) in Zahod zaveznik Jugoslavije kljub različnim pogledom na ekonomska vprašanja. Boj za miroljubno koeksistenco in demokracijo suspendira problematizacijo zahodnega kapitalizma – vse do začetka splošne stavke v Franciji.

Kriza povojne evropske ureditve

Poročila Dela in Dnevnika o študentskem uporu v Franciji dogodek zelo hitro internacionalizirajo. Že 8. maja je v Delu natisnjen članek, v katerem je omenjeno, da so se s francoskimi študenti solidarizirali belgijski in nemški. V kasnejših, zgoraj navedenih, komentarjih v Dnevniku je poudarjen globalni značaj študentskega upora (omenjajo se študentske demonstracije v Zahodni Nemčiji, na Švedskem, v ZDA, pa tudi v Španiji, Alžiriji, Egiptu, Tuniziji in na Poljskem). Znotraj tega umeščanja študentskih protestov v globalni kontekst je pomemben moment poudarjanje »zahodnosti« protestov, denimo »zanimivo je, da je do študentskih demonstracij prišlo v najbolj razvitih deželah Zahoda«, kar predpostavlja določeno distanco tako do študentskih protestov (še posebej če upoštevamo, da v Delu in Dnevniku v maju '68 ni poročil o hkratnih študentskih akcijah in gibanju v Jugoslaviji) kot do Zahoda samega – kot da bi bili tako študentski upor kot kriza, ki ga je sprožila, stvar izključno Zahoda (skupaj z nekaterimi eksotičnimi arabskimi državami in – »celo«, kot začudeno piše v članku – Poljsko, a so te eksotične države v poročanju marginalno zastopane oziroma zgolj površno omenjene).

Način poročanja torej izvzema Jugoslavijo (in celoten socialistični, vzhodni del Evrope) iz obravnave problematike – študentski upor je stvar Zahoda. Delitev na Zahod in Vzhod je v tem momentu pomembnejša od skupne kategorije Evrope in Vzhod je (kar je danes nezamisljivo) uporabljan afirmativno v razmerju do Zahoda, pretresenega od krize in uporov. Če so bili študentski upori prva velika problematizacija povojne evropske ureditve – oziroma, kot piše Dnevnik, je bilo povojno obdobje »obdobje, ko je mladina še verjela v državo pravičnosti, v šolo za vse, v Združeno Evropo«, nato pa »se je polagoma izkazalo, da je vse to le neuresničljiva utvara« (Dnevnik, 12. 5. 1968, 22) –, se Jugoslavija oziroma »Vzhod« v poročanju o študentskih uporih izvzema tako iz tega procesa deziluzionizacije kot iz krize, ki je pripeljala do rušenja iluzij in družbenih nemirov. Gre torej za razcep znotraj Evrope na Zahod, ki je verjel, da je mogoče razredna protislovja ukrotiti in umiriti znotraj kapitalistične družbene ureditve

z določenimi reformami ter koncesijami delavskemu razredu, a mu to ni uspelo in zato sedaj doživlja krizo in socialne pretrese, ter na Vzhod, ki je krenil po pravilni poti socializma in ni imel nobenih iluzij o »pravičnem« kapitalizmu ter se je tako tudi izognil aktualni krizi. Ta delitev postane še posebej očitna, ko poglobitna tematika v drugi polovici maja niso več študentski protesti, temveč delavski boj in splošna stavka v Franciji. Prvi Delov komentar na temo študentskih uporov (»Pariška komuna študentov 68«), ki se pojavi šele 31. maja (vsa besedila na to temo prej so novice, vesti in poročila), je obenem še zadnji članek, ki študentske proteste umešča v kontekst krize vrednost in civilizacije ter generacijskega prepada ...

Po 14. maju, ki prinese prvo poročilo o začetku splošne stavke, se način poročanja močno spremeni. Najprej je stavka še definirana v razmerju do študentskih protestov, kot odgovor na policijsko nasilje nad študenti (kar je tudi dotedanja osnovna interpretacijska matrica študentskega upora), nato pa se premakne v drugo problemsko polje, v polje razmerja med delom in kapitalom, tj. razrednega boja. Tako Delo že 17. maja poroča o zasedbah tovarn in zapiranju direktorjev v pisarne z zahtevami po socialnem zavarovanju in višjih plačah. Dvajsetega maja je v Delu, v članku z značilnim naslovom »Usodni dnevi za V. republiko«, problematika še dodatno zaostrena. Članek namiguje na potencialno revolucionarno situacijo, ko morda le reforme ne bodo dovolj (»zastavlja se vprašanje, ali bo sedanja kriza dobila samo svojo socialno profesionalno rešitev, ali tudi politično«), zgodovinsko umesti situacijo kot prvi večji povojni delavski upor v Zahodni Evropi, kar maje vero v povojno kapitalistično socialno državo (»vsekakor takega stanja glede delavskih akcij v Franciji še ni bilo od leta 1936 dalje, ko je prišla na oblast vlada ljudske fronte Leona Bluna«) ter poudarja odločnost, številčnost in organiziranost delavcev (»delavci so zasedli glavne točke v gospodarstvu, prometu in komunikaciji ter postavili vlado pred hudo preizkušnjo«, »očitno je, da se milijoni delavcev tokrat ne bodo zadovoljili z minimalnimi materialnimi ugodnostmi in z obljubami delodajalcev, ki jim ne verjame nihče več« - Delo, 20. 5. 1968: 1).

Šele z delavsko zahtevo po spremembi načina produkcije – oziroma s potencialnostjo te spremembe, ki se zarisuje v radikalnosti in množičnosti delavskih akcij, čeprav zahteva po revoluciji s strani delavcev ni izrečena, je pa, po drugi strani, očitna iz simbolov (rdeče zastave, slike Maa in Cheja) in retorike študentov –, tudi politika študentov dobi svoj smisel. Iz naslednjega, nekoliko daljšega citata je razvidna dialektika med delavsko in študentsko politiko (študenti so prvi, ki zahtevajo revolucijo, a šele z množičnim delavskim gibanjem ta dejansko postane mogoča, tako da šele

splošna stavka postavi študente v antikapitalistični kontekst in omogoči Delu, da jih preneha obravnavati kot pasivne žrtve policijskega nasilja ali naivne oznanjevalce krize smisla, vrednot ali civilizacije, temveč kot aktiven politični subjekt):

“V Franciji je že slišati napovedi o usmeritvi francoske družbe v povsem novo smer. Odpor študentov proti kapitalističnemu sistemu je zajel široke družbene plasti. Odločenost delavskega razreda, da bo na miren način ali drugače prevzel svojo usodo v lastne roke, je prav tako deležna čedalje širše podpore pri raznih slojih prebivalstva. Značilno je, da so pobudniki te smeri mladi ljudje – študentom in srednješolcem so se pridružili mladi delavci in kmetje. Protagonisti novega časa že začenjajo poudarjati nujnost neposredne demokracije in samoupravljanja.” (Delo, 20. 5. 1968: 1)

Klasičen socialistični ideološki horizont predvideva krizo, do katere bodo pripeljala notranja protislovja v kapitalističnem produkcijskem načinu in v kateri bodo glavno zgodovinsko vlogo prevzeli delavci ter izvedli komunistično revolucijo. Zato je bil začetek krize in upora, do začetka splošne stavke, za jugoslovanske medije neintegibilen in so o njem lahko poročali le na način krize vrednot, smisla in civilizacije ali strogo dejstveno, kot o spopadu med študenti in policijo. Delavske akcije tako obenem naredijo zgodovinsko situacijo razumljivo («Aha! Gre za strukturno krizo kapitalizma!») in legitimizirajo družbene boje, ki potekajo znotraj nje (študentski boj kot nekoliko prezgoden in še ne popolnoma ozaveščen antikapitalistični upor, ki mu da vsebino in legitimnost šele povezava z delavskim bojem). Za izvedbo te miselne operacije je bilo seveda nujno zamolčati hkratne študentske boje v socialističnih državah (posebej v Jugoslaviji) ali pa je bilo slednje treba obravnavati kot eksotično posebnost (študentski protesti na Poljskem).

Dvajsetega maja, ko stavkajo in zasedajo tovarne že milijoni francoskih delavcev, postane delavski upor glavna tema prvih strani tako Dela kot Dnevnika. Študentski upor prej nikoli ni dominiral na prvih straneh, z izjemo fotografij, ki so prikazovale spektakularno policijsko nasilje. Z delavskim uporom je drugače, o njem se, za razliko od študentskega upora, poroča vsak dan na vrhu prvih strani – kar je ravno nasprotno od današnje zgodovinopisne in popularno-kulturne obravnave maja '68, kjer so v ospredju študentski nemiri in se na delavsko razsežnost dogajanja pozablja – in članki so veliko daljši in izčrpnější kot prej. Nova struktura politične situacije omogoči jugoslovanskim časopisom, da le-to interpretirajo v starih okvirih in s svojim običajnim političnim konceptualnim aparatom. Namesto prejšnjega skromnega dejstvenega poročanja in nekoliko zmedenih improvizacij nastopijo resne analize. Začne se tudi aktivacija klasič-

nih individualnih akterjev – državnih voditeljev, pomembnih funkcionarjev, voditeljev strank, ministrov – ter citiranje in povzemanje njihovih izjav in govorov. Delavski upor se naslavlja na državo in govori v ekonomsko-družbenih kategorijah, kar je okvir politike, ki je domač tudi tedanjemu (in sedanjemu) medijskemu diskurzu, ki ga je študentski upor, ki ni stopal v dialog z državo (razen posredno, preko spopadov z represivnim aparatom države) in je govoril v nerazumljivem jeziku, nekoliko presenetil.

Ko v ospredje časopisnega poročanja pride delavski upor, so stvari spet na svojem mestu, razumljive in interpretabilne. Vzpostavita se dve veliki in antagonistični skupini akterjev: francoska država oz. politični vrh in leva opozicija, ki vključuje opozicijske stranke v parlamentu, sindikate in delavsko gibanje. Poročanje o dogajanju v Franciji se razširi in postane osrednja tema Dela in Dnevnika, a na račun študentskega gibanja, ki se na njenih straneh pojavlja vse manj.

Evropa, zgodovina in politični subjekti

Tudi po začetku splošne stavke Dnevnik najprej še nekaj dni poroča predvsem dejstveno. Enaindvajsetega maja je bil na sedmi strani, ki je bila drugače namenjena komentarjem, objavljen obširnejši članek, ki prinaša le podatke o številu stavkajočih delavcev in metodah stavke (zasedanje tovarn, zapiranje direktorjev v njihove pisarne) ter našteva panoge, ki jih je stavka zajela. Dodan je še opis vpliva stavke na vsakdanje življenje v Franciji, ni pa opisov ali citatov delavske politike, njihovih zahtev in razglasov. Značilna ocena politične situacije je:

“Političnih posledic stavke še ni mogoče oceniti. Predsednik de Gaulle se je včeraj znova posvetoval z ministroma za socialno skrbstvo in notranje zadeve, ki kasneje nista hotela povedati niti besedice o tem, kaj so se pogovarjali. Iz predsedniške palače so samo sporočili, da se de Gaulle ne namerava obrniti na narod pred 24. majem.”

Politike se torej ne da razbrati niti iz delavskih akcij samih – da bi izvedeli kaj o politiki, moramo krotko čakati pred vrati predsedniške palače in se vmes zadovoljiti s skromnim dejstvenim poročanjem. Ponovno so edini legitimni politični akterji državno vodstvo, predsednik, ministri in voditelji strank. Tudi delavci se v časopisnem poročanju ne kvalificirajo kot avtonomni in legitimni politični subjekti, njihove akcije sicer premaknejo težišče poročanja od moralnih premislekov k političnim (tema postane legitimna politična tema, medtem ko poročanje o študentskem upor slednjega ne obravnava kot politični dogodek), a delavske množice, tako kot

študentske, ostanejo neme – tisti, ki naj bi delali zgodovino, o njej ne smejo govoriti. Za to je potrebno počakati na nastop državnega vrha.

Poročanje o razrednih bojih v Franciji se v naslednjih dneh nadaljuje z opisi parlamentarnega teatra – šele, ko se v zgodbo vključi tudi ta, dobi poročanje obliko običajnega in popolnega političnega poročanja. Dokler so o dogodku molčali uradni francoski politiki, so molčali tudi časopisi oziroma so se omejevali na dejstveno poročanje in nekaj moralnih spekulacij. Premik od študentskega upora k množični delavski stavki je dogodek legitimiral kot pravo in ustrezno politično temo, počakati je bilo treba le, da spregovorijo pravi in ustrezni politični akterji. V Dnevniku se začnejo po 22. maju pojavljati citati govorov pomembnih francoskih politikov in podrobni opisi dogajanja v francoski vladi ter parlamentu. Gre za dva kriterija, ki se ju drži »objektivno« poročanje o politiki (kot nečem, kar je, za razliko od nespornih in objektivnih družbenih ter naravnih dejstev, nujno kontaminirano z ideologijo in »spolitizirano« - Krašovec, 2009) – mesto politike sta lahko le vlada in parlament oziroma izvršna in zakonodajna veja državne oblasti in edini legitimni politični akterji so člani vlade in parlamentarci (ter njihovi ustrezni ekvivalenti v socialističnih ureditvah). Diskurzivna strategija nevtralnega poročanja o politiki je torej stroga omejitev področja politike na delovanje državnega vrha in števila posameznikov, ki lahko legitimno govorijo o politiki, na profesionalne politike, ki zasedajo mesta v vladi ali parlamentu. Nevtralno poročanje o politiki je pravzaprav dejstveno poročanje o poteku političnih procesov v vladi in parlamentu določene države – in ker je velik del politike tudi govorjenje, so del dejstev, o katerih se poroča, tudi citati iz izjav in govorov uradnih politikov. Nevtralni časopisi lahko »politizirajo« le skozi usta uradne državne politike – če ta molči, kot se je zgodilo v Franciji v prvi polovici maja, jim ostane le navajanje števil in drugih empiričnih podatkov, števila aretiranih študentov in ranjenih policajev, števila stavkajočih delavcev in zasedenih tovarn. Šele uradni politični vrh je pristojen situacijo interpretirati – in če gre, kot v našem primeru, za konfrontacijo med političnim vrhom in političnimi subjekti iz ljudstva, lahko slednji nastopajo le v podrejeni, sekundarni, pasivni vlogi, kot statisti v parlamentarnem boju, v katerem vladajoča gaullistična koalicija predstavlja *status quo*, medtem ko leva parlamentarna opozicija predstavlja neme delavce in študente.

Poročanje se do konca maja nadaljuje na način opisovanja dogajanja v parlamentarnem teatru. Medtem ko zahteve, deklaracije in politične prakse upornih študentov in delavcev niso bile deležne posebne pozornosti, je dolgočasno in predvidljivo parlamentarno mletje podrobno opisano;

medtem ko večina študentskih in delavskih organizacij ter posameznikov v poročanju ni navedena poimensko, na način individualnih akterjev, so stranke in njihovi pomembnejši člani pedantno popisani in naštet. Iz sicer skromno dejstvenega, a vseeno poročanja o dejanskih zgodovinskih dogodkih se poročanje spremeni v spremljanje parlamentarnega lutkovnega gledališča, kjer so dejanski družbeni boji zastopani oziroma reprezentirani. O študentskem uporju se še naprej poroča kot o uličnem spektaklu, ki naj bi bil usmerjen predvsem proti vladi, kot reakcija na vladno politiko (politični akterji iz ljudstva v nevtralnem poročanju lahko nastopajo le kot reakcija na vladno politiko, kot gola negacija oziroma protest – politiko lahko dela le državni vrh, ljudstvu je, v perspektivi nevtralnega poročanja, dopuščeno le, da to odobrava ali ob tem negoduje), ne pa kot subjekt lastne, afirmativne in avtonomne politike. Tako je iz poročanja izpuščeno vse, kar je bilo v dogodkih maja '68 v Parizu novega in politično prelomnega: oblike politične organizacije, ki so se formirale na zasedenih univerzah in v tovarnah, teorija, ki se je tam producerala, ter predvsem nove politične perspektive in koncepti, ki sta jih obe gibanji proizvedli – kritika tovarniške discipline in družbe dela, predelava marksizma, ki ni več temeljil na valorizaciji dela, problematizacija tradicionalnih družbenih (medspolnih, družinskih, prijateljskih) odnosov, poskusi oblikovanje komunistične politike, ki ni več vezana na državo ali delovno mesto, kritika tako zahodnega kapitalističnega kot vzhodnega partijsko-birokratskega izkoriščanja in zatiranja ... Jugoslovanske časopise diskurzi upornih delavcev in študentov zanimajo le, vkolikor jih lahko prevedejo v zahteve po samoupravljanju in neposredni demokraciji,³ kar je sicer na najsplošnejši ravni res, a umanjka podrobnejša obravnava teh diskurzov, ki bi lahko razjasnila, kaj je bilo v celotni situaciji dejansko novega in zgodovinsko prelomnega.

Namesto tega si sledijo poročila o izjavah Pompidouja, de Gaulla, Mitteranda idr., ki govorijo znotraj starih političnih konceptov in liberalno-demokratskih klišejev. Delo te klišeje sicer res sproti problematizira in kritizira, a le znotraj okvirov uradne socialistične kritike zahodnega kapitalizma⁴ (kar je sicer samo po sebi precejšen preboj; kot bomo videli kasneje, pri analizi poročanja o okupaciji Češkoslovaške, je zahodni demokratični socializem pogosteje percipiran kot taktični zaveznik proti agresivni zunanji politiki Sovjetske zveze kot nevarnejši nasprotnici pravega socializma) – tako je sicer kritiziran »malomeščanski sistem Zahoda« in je možnost revolucije na Zahodu obravnavana odobravajoče, a obenem niso enaki kritiki podvrženi elementi »malomeščanstva« v Jugoslaviji sami. Francoska

študentsko-delavska kritika ni videna kot nekaj, kar zadeva tako Zahod kot Vzhod Evrope, kot nekaj, kar problematizira ureditev socialne države v obeh, tako kapitalistični kot socialistični različici – fetišizem dela in napredka, konservativne družbene mikroodnose, državno birokratsko administriranje življenj državljanov, institucije zapiranja in discipliniranja ...

S tem se jugoslovanski časopisi sicer postavljajo v napredno pozicijo glede na kapitalistično demokracijo in deloma povzamejo nekatere zahteve delavskega gibanja v Franciji,⁵ a ostajajo znotraj klasičnega horizonta socialistične politike – odločen je ekonomski boj, v katerem je glavni cilj emancipacija delavskega razreda, ki bo po procesu svoje osamosvojitve emancipiral tudi vse ostale razrede in uresničil brezrazredno ter brezdržavno, torej resnično svobodno družbo – komunizem. A problem, ki je očitno že v predstavitvi zaporednega razvoja razrednih družb (antično sužnjelastništvo, fevdalizem, kapitalizem) v *Komunističnem manifestu* (Engels in Marx, 1976), je, da revolucionarne spremembe produkcijskega načina nikoli niso izvedli zatirani in izkoriščani tistega sistema: antičnega sužnjelastništva niso ukinili sužnji, temveč barbari, fevdalizma niso ukinili tlačani, temveč meščanstvo, razred, ki se je pojavil na novo in uveljavil nove ekonomske forme, in prav tako kapitalizma ni uspelo zrušiti delavskim gibanjem, čeprav so ta v svojem boju dosegla pomembne socialne in politične pridobitve, predvsem na področju materialnega standarda in delavskih pravic tako na demokratično-kapitalističnem Zahodu kot na socialističnem Vzhodu. Kot je slutil že Lenin (1977) v kritikah ekonomizma in v odgovorih na kritike (da njegova oblika politike ni delavska razredna politika), povzetih v sloviti doktrini o poklicnih revolucionarjih, in kot je očitno iz osvobodilnih vojn ljudstev Jugoslavije, Kitajske, Vietnama idr., ki so jim same materialne razmere ter konkretne naloge v osvobodilnem boju narekovale (v praksi, če že ne vedno v ideologiji in retoriki) odstopanja od klasičnih socialističnih doktrin in receptov, je za zrušenje in ukinitev kapitalizma potreben vdor *novega* razreda v zgodovino (klasična delavska gibanja so lahko ostala le pri reformizmu v okvirih kapitalizma, zato so Leninove intervencije v polemiki proti ekonomizmu in spontanizmu ter koncept partije kot avantgarde ključnega pomena). Morda so bili tudi uporni študentje v Parizu – skupaj s svojimi tovariši od Mehike do Kitajske – poskus oziroma zametek takšnega novega razreda, a tega se s perspektive klasične socialistične politike ni dalo videti.

2. Evropa, mir in demokratični socializem (Evropa v poročanju Dela in Dnevnika o okupaciji Češkoslovaške avgusta 1968)

Evropa v mitu socializma

Diskurz poročanja Dela in Dnevnika o okupaciji Češkoslovaške leta 1968 je strukturiran kot spopad dveh nasprotnih si ideoloških perspektiv, dveh antagonističnih »branj« mita socializma – demokratičnega, humanega, naprednega socializma (politična in ideološka perspektiva Jugoslavije in Češkoslovaške) ter birokratskega, avtoritarnega, etatističnega socializma (politična in ideološka perspektiva Sovjetske zveze in drugih držav, ki so sodelovale v okupaciji Češkoslovaške). Strukturo tega spopada in način, kako skupni mit socializma določa in omejuje obe omenjeni ideološki perspektivi, smo analizirali drugje (Krašovec in Žagar, 2008), tokrat nas bo bolj zanimala vloga Evrope v tem diskurzu, oziroma, kako deluje in na kakšen način se pojem Evrope umešča v omenjeni spopad in kakšno je njegovo razmerje do obeh antagonističnih ideoloških perspektiv. »Pojem« je zaenkrat seveda le provizorična oznaka brez teoretskih pretenzij – kaj natanko, tj. katero »diskurzivno dejstvo« je Evropa v diskurzu poročanja jugoslovan-skih časopisov o okupaciji Češkoslovaške, moramo še ugotoviti.

V poročanju o okupaciji Češkoslovaške je mit socializma predstavljal osnovni ideološki horizont, dogodek okupacije pa prelomno zgodovinsko situacijo, ki lahko ogrozi obstoj socializma kot takega, ki lahko torej uniči sam referenčni okvir zamišljanja in prakticiranja socializma. Posledično je bil diskurz poročanja o okupaciji zastavljen zelo ostro in usodno: namesto pluralnosti ideoloških perspektiv, ki jih običajno omogočajo moderni miti,⁶ sta ostali le dve, diametralno nasprotni in antagonistični, in vsaka se je poskušala vzpostaviti kot tista, ki bo lahko, v dani zgodovinski situaciji, rešila socializem pred uničenjem. Apokaliptična vizija je bila namreč lastna obema perspektivama. Tako so zagovorniki naprednega socializma trdili, da bo le-tega uničila praksa uveljavljanja vojaške moči, s katero poskuša birokratski sistem ohraniti svojo problematično različico socializma pri življenju, medtem ko so zagovorniki birokratskega socializma trdili, da bo do uničenja socializma privedla ravno demokratizacija, saj naj bi bila slednja le krinka za kontrarevolucijo.⁷ Usodnost situacije in preteča nevarnost uničenja socializma sta množico heterogenih ideoloških perspektiv znotraj mita socializma zreducirali na dve radikalno antagonistični in obe sta poskušali v medsebojnem spopadu pokazati, da ena od njiju ne sodi v mit socializma, ter jo izriniti iz skupnega ideološkega horizonta.

Pri tem sta se obe⁸ perspektivi sklicevali na resničnost svojega in lažnost nasprotnega socializma. Šlo je torej, če uporabimo Foucaultovo (1991: 57-77) terminologijo, za formacijo režima resnice, v katerem mehanizmi pridobivanja vednosti znotraj horizonta specifične, socialistične racionalnosti vladanja in uveljavljanja te vednosti kot resnice niso bili linearni in enostavni, temveč predmet boja med naprednim, demokratičnim in birokratskim, avtoritarnim socializmom. Obe perspektivi, ki sta pretendirali na mesto nove racionalnosti vladanja, sta izhajali iz skupne zaloge vednosti, ki jo je predstavljal mit socializma (teorija Marxa, Engelsa in drugih komunističnih teoretikov, politična praksa Lenina ter mednarodnega delavskega gibanja, komunistična »branja« razsvetljenskih teoretskih in demokratičnih političnih idej – svobode, pravic, vladavine ljudstva, emancipacije itn. –, boj proti imperializmu in fašizmu, iskanje nekapitalistične ekonomske ureditve, vprašanje države itn.), a je bil vsak element te skupne zaloge vednosti v boju obeh perspektiv drugače oziroma nasprotno interpretiran. Šlo je torej za to, kateri izmed antagonističnih socialističnih modelov racionalnosti vladanja bo uveljavil svoje načine branja klasičnih tekstov, svoj način reševanja vprašanja države, svoj model delavskega nadzora nad produkcijskimi sredstvi, svojo prakso ljudske demokracije itn., in sicer kot racionalnost vladanja socializma na splošno, ki bo sposobna odrediti resničnost in lažnost znanstvenih ter filozofskih spoznanj, načinov vladanja, pisanj zgodovine itn.

Po Foucaultu socializem nima posebne, sebi lastne racionalnosti vladanja oziroma vladnosti – ima le posebno zgodovinsko in ekonomsko racionalnost: »Dejansko, in to je pokazala zgodovina, lahko socializem deluje le povezan z drugačnimi tipi vladnosti /prevedel P. K./« (Foucault, 2008: 92). Realno obstoječi socializmi so se po Foucaultu tako povezovali ali z liberalno racionalnostjo vladanja ali pa z racionalnostjo vladanja, ki je zgodovinsko predhodila liberalni, s hiperadministrativno racionalnostjo vladanja policijske države, ki je bila značilna za Evropo sedemnajstega in osemnajstega stoletja. Foucault dodaja, da je nenehno preizpraševanje, ali gre za resničen ali lažen socializem, kar je tudi predmet naše analize, ravno učinek odsotnosti avtonomne socialistične racionalnosti vladanja, ki jo nadomešča nenehno preverjanje zvestobe klasičnim tekstom (Foucault, 2008: 92-94). To obenem nastopa kot simulacija avtonomne socialistične racionalnosti vladanja, ki skriva, da je jugoslovanski socializem (deloma) pripet na liberalno racionalnost vladanja, sovjetski pa (deloma) na racionalnost vladanja policijske države, da ne gre za popolno zgodovinsko in politično novost, temveč za predelavo že obstoječih političnih konceptov, načel, postopkov in načinov organizacije.

Evropa v tem kontekstu nastopa kot zunanji posrednik, kot element mediacije, ki prihaja izven skupne zaloge vednosti, izven komunističnega »kanona«. Že v utemeljitvenem tekstu tega kanona je komunizem opredeljen kot sicer evropski pojav, a kot nekaj, kar nasilno prekinja običajen tok evropske zgodovine, kar radikalno prelamlja z dotodaj obstoječimi družbenimi in političnimi formacijami ter ideologijami – kot pošast, ki hodi po Evropi (Engels in Marx, 1976). Na vrhuncu krize in razcepa znotraj realno obstoječega socializma se Evropa vrne kot posrednik, kot vmesni člen, ki ni del nobene izmed ideoloških perspektiv, ki sestavljata poročanje o okupaciji Češkoslovaške, a omogoča prehod iz ene v drugo oziroma predstavlja minimalni pogoj za njun dialog, četudi je ta antagonističen in destruktiven. Oziroma, natančneje rečeno, ravno zato, ker je ta dialog antagonističen in destruktiven, mit socializma ne more predstavljati pogoja zanj – saj poskušata obe nasprotni si ideološki perspektivi dokazati, da druga pravzaprav ne temelji na skupni mitski podlagi, da so njene reference na elemente skupne zaloge vednosti neupravičene in lažne ter da bi morala zapustiti skupni ideološki horizont –, zato je potrebno, da bi bil antagonistični dialog, katerega namen je uničenje ene izmed obeh perspektiv, sploh mogoč, uvoziti element od zunaj – in ta element je Evropa.⁹ Mit socializma tako predstavlja skupno zalogo referenčne vednosti, odreja osnovno strukturo tega ideološkega dialoga in mu postavlja meje, medtem ko je Evropa uvoženi zunanji posredovalni element, ki ga omogoča. Omogoča ga na dva osnovna načina – kot element razlikovanja (delitve na demokratični Zahod in socialistični Vzhod) in kot element povezovanja, spajanja (Evropa obenem označuje oziroma zgošča tisto, kar je skupno tako Zahodu in Vzhodu – antifašistični boj med drugo svetovno vojno in povojno ureditev, ki temelji na ideji miru).

Evropa in delitev na Vzhod in Zahod

Evropa se v poročanju o okupaciji Češkoslovaške redko pojavlja sama, skoraj vselej je v konjunkciji z vrednoto miru¹⁰ (evropski mir), ki izvira iz antifašizma oziroma povojne ureditve Evrope. Tako se retroaktivno vzpostavlja poseben diskurzivni prostor, v katerem je mogoče pisati zgodovino, osredotočeno na omenjeni osnovni vrednoti. V tej perspektivi je druga svetovna vojna ključni dogodek, povojni mir pa ključni proces v zgodovini tako skonstruirane Evrope. Takšna Evropa je nujni pogoj diskurzivne konstrukcije demokratičnega socializma, kar je sintagma, ki označuje tako pozitivno vsebino jugoslovanske in češkoslovaške »poti v socializem« (ljudska demo-

kracija) kot njuno razliko od sovjetskega, avtoritarnega modela socializma. Če sledimo Foucaultu (2008: 92-94), bi bila jugoslovanska in češkoslovaška politika leta '68 ravno poskus spajanja zgodovinske in ekonomske racionalnosti socializma z liberalno racionalnostjo vladanja – za razliko od sovjetskega socializma, ki se je pripenjal na racionalnost vladanja policijske države. Takrat prevladujoča ideološka delitev geografskega prostora Evrope je bila, po liniji družbene ureditve, delitev na socialistični Vzhod in kapitalistični Zahod. Konstrukcija Evrope antifašizma in miru je bila, v jugoslovanskem ideološkem kontekstu, način, kako preseči to delitev in biti obenem del obojega – Zahoda (demokracija) in Vzhoda (socializem). Strategija preseganja delitve Vzhod – Zahod je bila sklicevanje na skupno zgodovino – tako zahodne demokracije kot komunisti Vzhoda so se skupaj borili proti fašizmu, ga premagali ter skupaj ustvarili novo Evropo, Evropo miru. Tisto, kar torej družbi del Zahoda in del Vzhoda, je antifašizem in antimilitarizem.

Linija, po kateri se deli geografski prostor Evrope, je v tej novi diskurzivni konstelaciji premeščena: ne več Vzhod – Zahod, temveč nasilne in nenasilne družbeno-politične ureditve. Kot nasilne so eksplicitno označene države okupatorke (implicitno pa v ta nabor sodijo tudi tedanje fašistične in vojaške diktature na Portugalskem, v Španiji in Grčiji), tako da sta nasilna oziroma militaristična tako del Vzhoda kot del Zahoda. Poudarek tako ni več na družbeni oziroma ekonomski ureditvi (socializem ali kapitalizem), temveč na političnem sistemu (demokratični ali avtoritarni) ter na načinu vodenja mednarodnih odnosov (diplomacija, miroljubnost, spoštovanje mednarodnega prava, pravica narodov do samoodločbe, suverenost držav in ozemeljska integriteta proti militarizmu, ekspanzionizmu in samovoljni agresiji).¹¹

Eksplisitne zgodovinske paralele z nacistično zasedbo Češkoslovaške leta 1939¹² vzpostavljajo zgodovinsko kontinuiteto med bojem za mir proti nasilnima, agresivnima in militarističnima fašizmu in nacizmu med drugo svetovno vojno ter sodobnim nasilnim, agresivnim in militarističnim sovjetskim modelom socializma. S tem premikom perspektive je skupen element Jugoslavije in Češkoslovaške na eni ter Sovjetske zveze in njenih zaveznic na drugi strani – da vse vsebujejo socialistično družbeno-ekonomsko ureditev – potisnjen v ozadje; tisto, kar je poudarjeno, so njihove medsebojne razlike. Gre torej za nov pogled na zgodovino Evrope: ne vzporeden, heterogen in antagonističen razvoj dveh gospodarskih sistemov, socialističnega in kapitalističnega, ki rezultira v delitvi Vzhod – Zahod, temveč vzporeden, heterogen in antagonističen razvoj politike miru in militaristične politike (zgodovinsko dejstvo vojaške okupacije utemeljuje zgodovinsko primerjavo med nacistično Nemčijo nekoč in Sovjetsko zvezo danes).

V boju proti fašizmu so se v času druge svetovne vojne s socialističnimi silami združile tiste kapitalistične sile, ki so bile demokratične (saj je fašizem ravno primer nedemokratičnega, avtoritarnega in militarističnega kapitalizma). Tako je demokracija drugi element oziroma druga ključna vrednota, ki omogoča in strukturira novo delitev, ki v jugoslovanskem časopisnem poročanju o okupaciji Češkoslovaške nadomešča takrat uveljavljeno in prevladujočo delitev Vzhod – Zahod: demokratične (in miroljubne) proti avtoritarnim (in militarističnim) silam. Družbeno-ekonomska ureditev je v tej perspektivi neodvisna od osnovne usmeritve v zunanji oziroma mednarodni politiki – tako socializem kot kapitalizem sta lahko tako miroljubna kot militaristična. Obenem pa je med političnim sistemom in načinom vodenja mednarodne politike vzpostavljen odnos nujnosti – demokracija (tako socialistična kot kapitalistična) je nujno miroljubna, medtem ko je avtoritaren politični sistem (tako sovjetski socializem kot fašizem) nujno militarističen in agresiven. S tem se ideološko retroaktivno legitimira spajanje z liberalno racionalnostjo vladanja (demokracija), saj to, v dani ideološki perspektivi, predstavlja edini možni način ohranjanja zgodovinske tradicije antifašizma in boja za mir, ki ju vsebuje ta nova diskurzivna konstrukcija Evrope.

Obenem pa ta diskurzivna konstrukcija Evrope in zgodovinske kontinuitete z antifašizmom omogoča kritiko sovjetske okupacije kot izdaje antifašistične tradicije in zavrnitev kritik (ki jih je na Jugoslavijo in Češkoslovaško naslavljala tisk držav okupatorok) o kontrarevolucionarni naravi zaveznitva s kapitalističnim Zahodom ter zavrnitev kritik demokratičnih reform v Jugoslaviji in Češkoslovaški.¹³ Retorika, s katero SZ in njene zaveznice opravičujejo okupacijo ČS, namreč vztraja pri stari delitvi na kapitalistični Zahod in socialistični Vzhod, znotraj katere je vsako preseganje te delitve izdaja revolucionarne preteklosti (v perspektivi SZ in njenih zaveznic iz varšavskega pakta evropski Vzhod vzpostavlja zgodovinska kontinuiteta socialističnih revolucij, začeni z oktobrsko, Zahod pa zgodovinska kontinuiteta »kapitalistične reakcije«), kar pomeni, da je vsako, četudi – kot v našem primeru – začasno in situacijsko, zaveznitvo z Zahodom popuščanje kapitalizmu in opuščanje pozicij socializma.¹⁴ Premestitev osi socialistični Vzhod – kapitalistični Zahod na delitev demokratična in miroljubna Evropa proti avtoritarni in militaristični Evropi ter nadomestitev družbeno-ekonomske ureditve in prisotnosti/odsotnosti socialistične revolucije kot ključnih kriterijev delitve s tradicijo miru, antifašizma in demokratične politične ureditve pomenita premik perspektive, ki omogoča zavrnitev omenjene legitimizacije okupacije ČS in kritike jugoslovanske in češkoslovaške poti v socializem. V ideološki perspektivi SZ in držav

zaveznic je socialistična družbeno-ekonomska ureditev nujno vezana na točno določeno politično ureditev (ki jo jugoslovanski mediji označujejo kot etatistično in birokratsko¹⁵). Zveza med politiko in ekonomijo je deterministična, socialistična družba mora nujno imeti za svoj politični sistem centralizirano policijsko državo, kar pomeni, da je vsakršna reforma v smeri demokracije v političnem polju obenem nujno znak popuščanja na družbeno-ekonomskem področju, se pravi: znak ukinjanja socializma in uvajanja kapitalizma. Premik v smeri demokracije na političnem področju nujno vsebuje svoj korelat v ekonomiji (oziroma, natančneje, premik v smeri demokracije je samo površinski znak globljih premikov v ekonomiji), saj sta, v tej ideološki perspektivi, demokracija in kapitalizem prav tako deterministično in nujno povezana kot socializem in policijska država.

Zasuk perspektive, ki ga naredijo jugoslovanski mediji v poročanju o okupaciji ČS, pa razmerje med politiko in ekonomijo ravno osvobodi te rigidne determiniranosti ter postavi demokracijo kot politično izbiro in rezultat boja za svobodo, kot nekaj, kar ustvarjajo ljudske množice, in ne kot preprost neposredni proizvod kapitalističnega ekonomskega sistema, ki le prikriva njegovo nepravilnost.¹⁶ Demokracija v jugoslovanski ideološki perspektivi ni več nujno vezana na katerikoli ekonomski sistem in tudi ne pomeni toliko formalnih značilnosti ureditve političnega sistema, temveč prej osnovno načelo njegovega delovanja in organizacije¹⁷ – takšna pozicija ji omogoča tako potencialno kritiko zahodne, »formalne« demokracije, kjer je udeležba ljudstva prej stvar rituala kot dejanske participacije pri političnem odločanju, kot tudi kritiko avtoritarnosti sovjetskega političnega sistema ter potencialno tudi avtoritarnosti nekaterih kapitalističnih držav (Španija, Portugalska, Grčija) – in obenem tudi osnovno načelo delovanja ekonomije.

Demokracija tako ni le politično – in na tej točki začneta jugoslovanska ideološka perspektiva in zgodovinska praksa pomembno odstopati od preproste sheme o pripetosti socializma na že dovršeno in prej obstoječo racionalnost vladanja, ki jo na navedenem mestu predlaga Foucault –, temveč tudi družbeno in ekonomsko načelo. Delavsko samoupravljanje pomeni ravno udeležbo in soodločanje delavcev pri upravljanju podjetij. V jugoslovanski perspektivi sintagma demokratični socializem ne ukinja le rigidne enosmerne determiniranosti politike po ekonomiji, temveč aplicira tudi oba člena (tako demokracijo kot socializem) tako na ekonomijo kot na politiko. Tako politični kot ekonomski sistem sta tako demokratična kot socialistična – ekonomski sistem Jugoslavije je delavsko samoupravljanje, kar ga ločuje tako od kapitalistične dominacije nad ekonomijo na Zahodu kot od državne na Vzhodu, medtem ko je njen politični sistem ljudska demokracija, kar ga prav tako ločuje tako

od formalne demokracije Zahoda kot od avtoritarne partijske vladavine na Vzhodu. Aplikacija demokracije tako na ekonomijo kot politiko omogoča zaveznitvo z Zahodom na liniji skupne antifašistične zgodovine in zavezanosti miru v zunanji politiki ob ohranjanju razlike do Zahoda ter obenem omogoča zavrnitev kritik z Vzhoda in formulacijo kritik le-tega (ter obenem – če se za to pokaže potreba, kot v primeru delavske vstaje v Franciji – Zahoda).

Evropa in kritike fašizma, militarizma in imperializma

Antifašistični boj je bil osnova jugoslovanske državnosti in njen konstitutivni zgodovinski moment, za razliko od Sovjetske zveze, kjer je ta moment predstavljala oktobrska revolucija. Ostale socialistične države vzhodne Evrope je ob koncu druge svetovne vojne osvobodila sovjetska Rdeča armada, medtem ko je Jugoslavijo osvobodilo njeno lastno ljudstvo ob podpori zahodnih zaveznikov. Tako je določen kompromis, določeno zaveznitvo z Zahodom vpisano že v samo konstitucijo Jugoslavije, čeprav se je ta konstituirala kot socialistična država. Obenem pa socialistična Jugoslavija ni, tako kot Sovjetska zveza, nastala samo iz socialistične revolucije, temveč iz kombinacije socialistične revolucije in antifašističnega boja. In ravno v tem je glavna razlika med sovjetsko in jugoslovansko ideologijo: za sovjetsko je konstitutiven boj proti kapitalizmu, za jugoslovansko pa boj proti fašizmu.

Demokracija (v splošnem evropskem ideološkem kontekstu) nastopa kot osnova skupnega antifašističnega boja vseh zaveznikov in (v specifično jugoslovanskem kontekstu) kot množični ljudski boj za svobodo. Mir v zunanji politiki je ekvivalent demokraciji v notranji, osnovne vrednote jugoslovanske zunanje politike pa neposredno izhajajo iz antifašistične, ne sovjetske revolucionarne tradicije (tu je tudi glavna razlika med obema v pojmovanju socialistične zunanje politike): te vrednote so suverenost držav, pravica do samoodločbe, pravica do samostojne poti v socializem, nevmešavanje v notranje zadeve drugih držav, miroljubna koeksistenca¹⁸ itn. Nasprotje tega so vrednote avtoritarnosti (kot nasprotja demokracije) in nasilja (kot nasprotja miru), kar je oboje pripisano Sovjetski zvezi in njenim zaveznicam. V jugoslovanski perspektivi gre pri okupaciji za neposredno kršenje poveljne ureditve Evrope, ki temelji na miru. Militarizem in agresija v zunanji sta prikazana kot neposredna učinka avtoritarnosti in dominacije v notranji politiki.¹⁹ Os neposrednega določanja je torej premaknjena: če v sovjetski perspektivi neposredno določanje poteka na osi ekonomska – politična ureditev (in socializem nujno izključuje demokracijo, ki naj bi bila le maska kapitalističnega izkoriščanja), v jugoslovanski

poteka na osi notranja – zunanja politika. Nedemokratičnost v notranji nujno privede do nasilja v zunanji politiki in, obratno, demokratičnost v notranji pomeni zavezanost miru v zunanji politiki. Kritika okupacije Češkoslovaške je tako obenem nujno tudi kritika sovjetske notranje politike, kritika militarizma pa nujno tudi kritika avtoritarnega birokratizma.

Čeprav pri poročanju jugoslovanskih časopisov o okupaciji Češkoslovaške prevladuje kritika sovjetskega tipa socializma in njegove zunanje politike (neposredno povezane oziroma določene z avtoritarnostjo njegove notranje politike), je ta kritika še vedno podana s stališča (alternativnega) tipa socializma. Ne gre torej za običajno hladnovojno denunciacijo socializma v kontekstu ideološkega dvoboja med »vzhodnim blokom« in »svobodnim svetom«, temveč za diskurz, ki presega to ideološko delitev in vzpostavi novo ideološko perspektivo – perspektivo demokratičnega socializma. Ta perspektiva omogoča in obenem zahteva kritiko obojega, tako zahodnega kapitalizma kot vzhodnega birokratskega socializma. Če je osnova sodobne Evrope in edino upanje za njeno prihodnost dejansko mir, mora biti »mir« – oziroma sklop vrednot, ki so zgoščene v pojmu Evrope (demokracija, svoboda, mir, nenasilje) in ki izhajajo iz boja proti fašizmu kot paradigmatnega boja za svobodo proti vsem oblikam nasilja – osnova tako zunanje (miroljubna koeksistenca, spoštovanje suverenosti držav), notranje (demokracija) in tudi ekonomske politike, kar pomeni samoupravni socializem, saj je kapitalizem, prav tako kot sovjetski etatiistični paternalizem, oblika ekonomskega nasilja. Tako demokratični in samoupravni socializem pomeni edino ureditev, ki v vseh svojih instancah (zunanja politika, notranjepolitična ureditev, ekonomski sistem) izhaja iz antifašističnih načel in je edina dejansko evropska ureditev ter mora kot tak postati model razvoja za prihodnost, saj predstavlja edini izhod iz krize tako »malomeščanskega modela« Zahoda kot sovjetskega avtoritarnega socializma.²⁰ Oba modela se v trenutku, ko demokratične ljudske težnje ogrožajo njuno (ekonomsko ali politično) hegemonijo, zatekajo k nasilju, k uporabi represije, h kršitvi evropskih vrednot. Po drugi strani pomeni demokratični socializem združitev obeh naprednih tendenc evropske zgodovine, socializma kot socialne in demokracije kot politične osvoboditve, in sicer tendenc, ki sta se združili v antifašističnem boju na področju Jugoslavije, kar daje Jugoslaviji posebno mesto v tej konceptiji evropskih vrednot in v zamišljanju prihodnosti Evrope. Le demokratični in samoupravni socializem je dejansko povsem antifašistična in v celoti evropska družbeno-politična ureditev, zato lahko sebe vidi in postavlja kot model razvoja vse Evrope (vse ostale družbeno-politične ureditve, ki v

sebi ohranjajo momente takšnega ali drugačnega nasilja, lahko prinesejo le uničenje in propad). A ta razvoj ni prikazan mehanično, kot eshatološka nujnost, temveč kot nujnost nenehnega boja proti vsem oblikam nasilja in dominacije; sklicevanje na zgodovino dolgotrajnega in krvavega boja proti fašizmu predstavlja inspiracijo za aktualne boje proti njegovim nasilnim in avtoritarnim elementom, ki so preživeli drugo svetovno vojno.

Če demokratični in samoupravni socializem predstavlja kombinacijo vseh najpomembnejših evropskih vrednot (mir, ekonomska in politična svoboda), je zgodovinski fašizem njegovo neposredno nasprotje, saj kombinira vrednote, ki so nasprotni temu, kar jugoslovanski časopisi v času okupacije Češkoslovaške diskurzivno konstruirajo kot pozitivne evropske vrednote – fašizem je nasilen, imperialističen in uničevalen, njegovo gospodarstvo in politika temeljita na prisili in zatiranju. Zelo shematično in poenostavljeno prikazano bi štirje osnovni tipi družbeno-političnih sistemov v tej perspektivi izgledali takole: demokratični socializem (svoboda tako na področju politike kot ekonomije), demokratični kapitalizem (politična svoboda, a ekonomsko nasilje), avtoritarni socializem (politično nasilje, svoboda v ekonomiji), avtoritarni kapitalizem oz. fašizem (nasilje tako v politiki kot v ekonomiji). Demokratični socializem tako predstavlja idealni tip družbeno-politične ureditve, fašizem najslabši mogoči model, sovjetski socializem in zahodna demokracija pa sta hibridna modela (kjer tudi njuni svobodni področji nista povsem »čisti« – zahodni demokratični sistemi so »formalni«, reproducirajo kapitalistično izkoriščanje itn., medtem ko se avtoritarnost sovjetske politične vladavine odraža tudi v etatističnem nadzoru in prisili v ekonomiji –, a sta v načelu pozitivni). Povedano s Foucaultovo terminologijo: socializem, povezan z liberalno racionalnostjo vladanja (ki ima povratne učinke na njegovo ekonomsko – samoupravljanje – in zgodovinsko – antifašizem – racionalnost), se v dani zgodovinski situaciji (kmalu po študentskih uporih in generalni stavki v Franciji, tj. po krizi demokratičnega kapitalizma, in v času okupacije Češkoslovaške – tj. ob krizi avtoritarnega socializma) poskuša vzpostaviti kot najracionalnejši model družbeno-politične ureditve, a poskuša hkrati vzpostaviti avtonomno racionalnost vladanja (ravno pomanjkanje le-te je Foucault na navedenem mestu očitil realno obstoječemu socializmu), ki temelji na političnih invencijah partizanskega boja. Ugotovitev, da je »kljub hudemu udarcu, ki ga je ta agresija prizadejala socializmu, očitno, da se v tem trenutku odpirajo novi vidiki in novo obdobje samoupravnega socializma in neposredne demokracije« (Delo, 26. 8. 1968: 3) pomeni ravno to: iskanje avtonomne demokratično-socialistične politike kot izhoda iz krize

tako demokratičnega kapitalizma kot avtoritarnega socializma ter iz novih oblik dominacije in nasilja, kar obe krizi prinašata.

Opombe

- [1] Metodologija vsebuje pregledovanje tako časopisnih člankov kot vizualnega gradiva (fotografije, karikature) in prostorske semiotike (koliko prostora je namenjenega čemu, kaj je na prvi strani itn.) v poročanju Dela in Dnevnika o nekaterih prelomnih, kriznih dogodkih v Evropi v zadnjih petdesetih letih.
- [2] Bila je alternativa na način, kot ga je formulirala Rosa Luxemburg (1977: 827): »Prihodnost človeštva bo socializem ali barbarstvo«.
- [3] Podkrepljeni tudi s Sartrovo intelektualno in moralno avtoriteto: »Prihodnost more biti le socializem, povezan z demokracijo. Omenil je tudi samoupravljanje kot izhod iz sedanjega položaja /.../« (Delo, 22. 5. 1968: 1.)
- [4] »CGT in KPF še nista trenutno v avantgardnem položaju razvoja« (Delo, 22. 5. 1968: 1); »že zdaj je jasno dvoje: da bo do precejšnjih sprememb v stilu francoske politike in družbene strukture prišlo, če ne po tej, pa po drugi poti, in da je razvoj v tej deželi že močno prehitel parlamentarno govorništvo« (Delo, 23. 5. 1968: 1) – to je tudi edini primer, ko Delo kritizira »parlamentarno govorništvo«, a svojega poročanja vseeno ne prilagodi novi politični situaciji in novim političnim akterjem –; »Francija je v težkih krčih odhajanja starega in mehkem vrtincu prihajanja novega« (Delo, 27. 5. 1968: 1), opozarjanje na antikomunizem gaullistov 30. in 31. maja ...
- [5] »Samoupravljanje je postalo aktualna parola v današnji Franciji. /.../ ‘Naš poudarek je predvsem na delavskem samoupravljanju v skladu z delavsko demokracijo’ /.../« (Delo, 30. 5. 1968: 1) Slednje je tudi eden izmed redkih primerov, ko besedo dobi delavski aktivist, a še to verjetno le zato, ker so njegove besede v sozvočju s tedanjo vladajočo jugoslovansko ideologijo, ker se jih da neposredno razumeti v prevladujočem umevanju politike in njenih zaželenih ciljev. Morda najpomembnejši sklep pričujoče raziskave je zato, da se napredni elementi v nevtralnem poročanju, ki je nadvse rigidno in v celoti pristaja na horizont politike, kot ga zarisuje vsakokratna vladajoča ideologija, lahko pojavijo le naključno, kadar obstajajo napredni elementi tudi v vladajoči ideologiji in »politični kulturi« – takrat jih nevtralnno poročanje strokovno »povzame«.
- [6] Teorijo mita na splošno ter njegove ambivalentnosti in potencialnega političnega pluralizma, ki ga omogoča v moderni politiki, povzemamo po: Močnik, 2006: 1–25. Za bolj natančno opredelitev mita socializma in dveh nasprotnih si perspektiv znotraj njega gl. Krašovec in Žagar, 2008.
- [7] »TASS trdi: ‘Praga nas je nujno klicala na pomoč. To zahtevo so poslali zaradi nevarnosti, s katero preti ČSSR kontrarevolucija.’« (Delo, 21. 8. 1968, prva posebna izdaja: 1)
- [8] Sovjetska perspektiva oziroma perspektiva tiska držav napadalk nam je bila dostopna le preko ponatisov in citatov v Delu in Dnevniku, a je tudi

- iz omejenih virov očitno, da je tisk držav napadalk uporabljal po strukturi enake, čeprav po ideološki usmeritvi nasprotno diskurzivne strategije.
- [9] Da bi preverili, ali je uvoz zunanjega posredovalnega elementa nujen pojav ob krizah velikih mitov ali le specifičen način, s katerim se je znotraj mita socializma v specifični zgodovinski situaciji leta 1968 ideološko artikulirala takratna kriza, bi bilo potrebno več raziskav. Zato bomo zaenkrat uvoz zunanjega posredovalnega elementa obravnavali kot poseben primer.
- [10] »P/retnja stabilnosti in miru v Evropi«, »zaščita evropskega miru«, (Delo, 21. 8. 1968, p.p.i.: 1), »usoda miru v Evropi« (Dnevnik, 22. 8. 1968: 2), »s tem sta ogrožena mir in varnost v Evropi« (Dnevnik, 23. 8. 1968: 2) itn.
- [11] »Prepričani smo, da le enakopravni, odprti in demokratični odnosi, ki izhajajo iz načela proletarskega internacionalizma, lahko prispevajo k utrjevanju akcijske enotnosti socialističnih sil in poglobljanju najširše enotnosti vseh revolucionarnih in naprednih demokratičnih sil v boju proti imperializmu, za mir, nacionalno neodvisnost, napredek in socializem.« (Delo, 22. 8. 1968: 1)
- [12] »Dramatična noč v Pragi, ko je ČSSR doživljala drugi München.« (Delo, 22. 8. 1968: 1)
- [13] »Kontrarevolucionarji, ki jih spodbujajo in podpirajo imperialisti, si prizadevajo priti na oblast.« (Delo, 24. 8. 1968: 2)
- [14] »Bratska pomoč socialistični Češkoslovaški' je spravila v bes imperialiste in reakcionarne kroge, ki so si na tihem želeli obnovitev kapitalizma v Češkoslovaški /.../ Vse je bilo pripravljeno, da se država Čehov in Slovakov odtrga od družine socialističnih narodov in da se obnovi mračna kapitalistična preteklost.« (Delo, 23. 8. 1968: 2)
- [15] »S/tari birokratsko-etatični okvirji /.../ zbirokratizirani etatični sistem /.../ birokratske težnje /.../ stalinistične metode /.../« (Delo, 25. 8. 1968: 2)
- [16] Za nekoliko natančnejšo obravnavo funkcije vrednot svobode in demokracije v sovjetski ideologiji tistega časa gl. Krašovec in Žagar, 2008: 75.
- [17] »Ker smo demokratična družba, ker imamo demokratsko partijo ter demokratski centralni komite /.../« (Delo, 25. 8. 1968: 2)
- [18] »N/jene /Zveze komunistov Jugoslavije/ politike za obrambo neodvisnosti in enakopravnih odnosov med narodi /.../« (Dnevnik, 22. 8. 1968: 2)
 »/Predsedstvo mestne konference Socialistične zveze delovnega ljudstva/ je zahtevalo spoštovanje pravice suverene socialistične države, da samostojno in v skladu z voljo delovnega ljudstva oblikuje socialistične odnose.« (Dnevnik, 22.8: 5) »Vselej smo podpirali boj za osvoboditev in neodvisnost.« (Dnevnik, 23. 8. 1968: 2)
- [19] Gl. povzetek govora Svetozarja Vukmanovića na deseti seji CK ZKJ (Delo, 25. 8. 1968: 2).
- [20] »V takšnem položaju je zgodovinska odgovornost socialističnih sil prav v tem, da razvijajo nov koncept o mednarodnih odnosih in demokraciji.« (Delo, 25. 8. 1968: 2)

Literatura

- Arrighi, G. (1985). *Semiperipheral Development: The Politics of Southern Europe in the Twentieth Century*. London: Sage.
- Engels, F. in Marx, K. (1976). *Komunistični manifest*. Ljubljana: Komunist.
- Foucault, M. (1991). *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Harvey, D. (2009). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hobsbawm, E. J. (2004). *Zanimivi časi*. Ljubljana: Sophia.
- Lenin, V. I. (1977). Kaj delati? V: *Izbrana dela I.*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Krašovec, P. in Žagar, I. Ž. (2008). »Napredni« proti »birokratskemu« socializmu. *Šolsko polje*, 19, 3 in 4, 57-76.
- Krašovec, P. (2009). Dvojno delo ideologije, avtonomija novinarstva in politika nevtralnosti. V: Krašovec, P. in Žagar, I. Ž. (ur.), *Medijske politike v postsocializmu*, Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Luxemburg, R. (1977). Kaj hoče Spartakova zveza? V: *Izbrani spisi*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Močnik, R. (2006). *Julija Primic v slovenski književni vedi*. Ljubljana: Sophia.